

The Problematica of Searching for Self through the another in the Novel "The Heir" by the Iraqi

Jewish Writer Shimon Balas

Dr. Raad Hassan Ali Al-Attabi

University of Wasit / College of Arts.

Email: ralataby@uowasit.edu.iq

Received Nov.18, 2025

Revised Nov.28 2025

Accepted Nov.29, 2025

Online Jun.1, 2026

ABSTRACT

. This research examines the novel "The Heir" by the Iraqi Jewish writer Shimon Balas, which sheds light on the psychological and social transformations of the protagonist's character (the hero of novel). The study also seeks to explore the subject of the self and the problematica of finding and identifying it through the other. Here, Shimon Balas poses a complex problematica related to the search for self through the other within a narrative context fraught with cultural and social fragmentation. This problematica is manifested through the character of the protagonist, who attempts to redefine himself through the other, whether the other is one or more characters symbolizing a homeland or a sense of belonging. It should be noted that this research does not lead to self-discovery, but rather to the illusion of self in all its attempts to search for self through the other, whereby the other becomes a confused mirror reflecting an incomplete image of the self. This opens the door to a multidimensional analysis of the novel's narrative in light of theories of the self, attempts to identify it, the obstacles the individual encounters on this journey, and the possibility of success or failure in finding it through the other. The research explores how the novel embodies the self's struggle between belonging and separation between the past and the present reality. It also sheds light on the role of women as a narrative symbol in redefining the self within the novel. The research contributes to enriching studies concerned with diaspora literature and intersecting identities in Arab-Jewish literature.

Keywords: problematica , researching for self, another, heir, Balas

اشكالية البحث عن الذات بالآخر في رواية (الوريث) للكاتب اليهودي العراقي شمعون بلاص

م.د. رعد حسن علي العتابي

جامعة واسط / كلية الآداب

المخلص

. يتناول البحث دراسة في رواية (الوريث) للكاتب اليهودي العراقي شمعون بلاص ، والتي تسلط الضوء على التحولات النفسية والاجتماعية لشخصية بطل الرواية و تسعى الدراسة الى الخوض بموضوع الذات وإشكالية ايجادها والتعرف عليها بواسطة الآخر، وهنا يطرح شمعون بلاص اشكالية معقدة تتعلق بالبحث عن الذات بالآخر في سياق سردي مشحون بالتمزق الثقافي والاجتماعي ، إذ تتجلى هذه الاشكالية بشخصية البطل الذي يحاول إعادة تعريف ذاته عبر الآخر سواء أكان الآخر شخصية او أكثر ترمز الى وطن او انتماء . علما ان هذا البحث لا يقود الى اكتشاف الذات بل الى وهمها في كل محاولات بحثها عن ذاتها بالآخر، إذ يتحول الآخر الى امرأة مشوشة تعكس صورة غير مكتملة للذات، مما يفتح المجال لتحليل سرد الرواية تحليلًا متعدد الابعاد في ضوء نظريات الذات ومحاولات التعرف عليها والعقبات التي يصطدم بها الفرد في هذه الرحلة وامكانية النجاح او الفشل في ايجادها بالآخر. ويستكشف البحث كيف تُجسد الرواية صراع الذات بين الانتماء والانفصال، وبين الماضي والواقع الراهن. ، ويُسلط الضوء على دور المرأة بوصفها رمزا سرديا في إعادة تعريف الذات داخل الرواية ، ويسهم البحث بإثراء الدراسات المعنية بأدب المهجر، والهويات المتقاطعة في الأدب العربي اليهودي.

الكلمات المفتاحية: اشكالية ، البحث، الذات ، الآخر، الوريث ، بلاص.

מחקר זה בוחן ברומן "היורש" מאת הסופר היהודי העיראקי שמעון בלס, אשר שופך אור על התמורות הפסיכולוגיות והחברתיות של דמות הגיבור. המחקר מבקש גם לחקור את נושא הזהות, המהות ואת בעיית מציאתו וזיהויו דרך האחר. כאן, שמעון בלס מציג בעיה מורכבת הקשורה לחיפוש אחרי העצם דרך האחר בהקשר נרטיבי רווי בפיצול תרבותי וחברתי. בעיה זו באה לידי ביטוי דרך דמותו של הגיבור, המנסה להגדיר את עצמו מחדש דרך האחר, בין אם האחר הוא דמות אחת או יותר המסמלות מולדת או שייכות. ראוי לציין כי מחקר זה אינו מוביל לגילוי העצם, אלא לאשליה של העצם בכל הניסיונות לחפש אחריה דרך האחר. האחר הופך למראה מבולבלת המשקפת תמונה לא שלמה של העצם. זה פותח פתח לניתוח רב-ממדי של הנרטיב של הרומן לאור תיאוריות על העצם, ניסיונות לזהותו, המכשולים העומדים בפני הפרט במסע זה, והאפשרות להצלחה או כישלון במציאתו דרך האחר. המחקר בוחן כיצד הרומן מגלם את מאבק העצם בין שייכות לנפרדות, ובין העבר למציאות ההווה. הוא גם מדגיש את תפקידן של נשים כסמל נרטיבי בהגדרה מחדש של העצם בתוך הרומן. המחקר תורם להעשרת מחקרים העוסקים בספרות התפוצות ובזהויות מצטלבות בספרות ערבית-יהודית.

מילות פתיחה: בעיית, חיפוש, הסובייקט, האחר, היורש, בלס

בעיית

מבוא:

המחקר:

בעיית המחקר היא לבחון את הבעייתיות של "חיפוש העצמות באמצעות האחר", כפי שהיא מופיעה ברומן "היורש", שבו הגיבור מתמודד עם קרע פנימי הנובע מקונפליקט של זהות ושייכות. בניסיונותיו להגדיר את העצמות מחדש, הוא מסתמך על השתקפויותיו של האחר, בין אם הוא אדם, קבוצה, אומה או שיוך תרבותי. עם זאת, ניסיונות אלה אינם מובילים לגילוי העצמות, אלא אשליה של עצמות, המעלה שאלות לגבי המידה שבה ניתן להשיג מימוש העצמות דרך האחר, ומגבולותיה של אינטראקציה זו לאור הפיצול התרבותי והחברתי.

חשיבות המחקר :

- הוא מדגיש את אחת הסוגיות המורכבות ביותר בספרות והיא הקשר בין העצמות לאחר.
- תורם להעשרת מחקרים סוציולוגיים ופסיכולוגיים על שייכות, במיוחד בהקשר של ספרות התפוצות וזהויות מצטלבות.
- תורם להעשרת מחקרים סוציולוגיים ופסיכולוגיים על שייכות, במיוחד בהקשר של ספרות התפוצות וזהויות מצטלבות.
- הוא מציע קריאה רב-ממדית של רומן "היורש", המקשרת בין נרטיב ספרותי לתיאוריות חברתיות ופסיכולוגיות.

- תפקידן של נשים כסמל נרטיבי עולה בעיצוב מחדש של העצמות, ופותח את הדרך לניתוח מגדרי בתוך הטקסט.
- משפר את ההבנה של הספרות הערבית-יהודית כמרחב לאינטראקציה תרבותית וזהותית, וחושף את מורכבויות השייכות.

השאלה המרכזית:

האם ניתן להגדיר ולגלות את העצם דרך האחר, או שמא האחר הופך למראה מעוותת המשקפת תמונה לא שלמה של העצם?

מתודולוגיית המחקר: במחקר זה, הסתמכנו על גישה אנליטית לניתוח טקסטים של הרומן, המשקפים את בעיית גילוי העצם דרך אחרים, בחברה המכילה אנשים ממוצא תרבותי מגוון. תוכן המחקר מחולק כדלקמן:

הקדמה: כוללת 1 - ביוגרפיה קצרה של המחבר 2 - נושא ותוכן הרומן .

פרק ראשון: העצם המפוצל של הגיבור.

ראשון: הסיטואציה החברתית והשפעתה על פיזור עצם של הגיבור.

שני: שהמצב התרבותי והשפעתו על פיזור עצמי.

שלישי: המצב הפסיכולוגי והשפעתו על העצם .

פרק שני: אֶשְׁלִיָּה של חיפוש העצם דרך האחר.

ראשון: כיצד מנסה הגיבור להגדיר את עצמו מחדש דרך האחר?

שני: תפקידן של נשים ברומן ויחסיהן עם העצם והאחר

שלישי: הכישלון של הגיבור בהשגת את עצמו דרך האחר..

הקדמה:

1 - **ביוגרפיה קצרה של המחבר:** שמעון בלס (6 במרץ – 1930 29 בספטמבר 2019)

היה **סופר ישראלי** ו**פרופסור** בחוג לשפה ו**ספרות ערבית** באוניברסיטת חיפה. שמעון בלס נולד ב**בגדאד**.

למד בבית הספר "**אליאנס**". סיים בית ספר תיכון בבגדאד. השתלם ב**עיתונות** ופרסם ביקורות ומאמרים

ב**ערבית**. בשנת 1951 **עלה לישראל** (wikipedia) . הוא גדל בפטרונות משפחה עיראקית קטנה, יש לו

אח ואחות (שנהב 2002 , 298) , ניתן לסווג את המשפחה של בלס מבחינה כלכלית כי היא משפחה

עשירה ושייכה מבחינה סוציולוגית אל השכבה הבינונית ; בלס גדל בשכונת הנוצרים בבגדאד , השכונה

הזאת הייתה כוללת המשפחות היהודיות העשירות בלבד בזמן הזה , בגלל הנסיבות החברתיות והכלכליות

בלס התרחק בתחילת חייו בעיראק מההשתתפות בפוליטיקה והערבוב עם העניים , אביו של בלס היה

סוחר בדרום העיראק כובש חנות , לכן הוא היה רחוק ממשפחתו לזמן ארוך , ובכך הוא מבקר בהם פעם

בכל חודש ולפי כך בלס גדל בחיק אמו (Ammiel, 63: 1996) . הוא למד את השפה הצרפתית וקרא

תרגומים ספרותיים רבים מצרפתית כמו סיפורי הרפתקאות (Korye, 1989, : 62), בשאר לשפה העברית שהייתה אחת חומרי הלימוד בבית הספר (אליאנס) בבגדד, אבל לא היו מוסיפים אותה לשיעור הכללי, לכך בלס אינו מתעניין בה – כמו שאר התלמידים – אחרי סיום לימודיו התמעט קישורו בשפה הזאת, עד שהפך לזכור את האלף בית בלבד כאשר הגיע לישראל, בלס היה אוהב את השפה הערבית, היא השפה שהתחיל לכתוב בה את הספרות שלו, גם כן הוא היה מתלהב ואוהב לקרוא את הספרות הערבית, כאשר הגיע לגיל השלושה עשר הוא התחיל לקרוא אל המשורר הלבנוני המפורסם (גבראן ח'ליל גבראן) והסופר המצרי (טהא חוסין), גם כן הוא הושפע מן העיתונות המצרית (Ammiel, 1996: 64), התחתן מג'ילה ויש לו בת אחת (Sorrel, 2002, : 2003). בגיל שש עשרה, אחד חבריו של בלס אמר לו: כי האח שלי היה משתתף בפגישות של המפלגה הקומוניסטית, והם מתעניינים בנושאים פילוסופיים וכלכליים שונים, בלס אומר: התחננתי אליו כדי להעביר את השם שלי לחברי המפלגה; הוא הסכים לתביעתי, ביום אחד דפק את דלת הבית שלנו בחור שואל עלי, וכאשר יצאתי והכרתי לו את עצמי הוא חיך לי ואמר: ברוך הבא, אתה חבר אתנו (שנהב 2002, : 2003), ולאחר מספר שבועות בלס יכל להיכנס פגישה ראשונה במפלגה הקומוניסטית העיראקית (Ammiel, 1996: 65), לפני העלייה לישראל, בלס היה במלגות שהוקצה ליהודי העראק אל אוניברסיטת הצירבון אבל הוא הלך למעברה ולא לצרפת (בלס, 2000: 204) ואחרי עשרים שנה (אחרי עלייתו לישראל) בלס יכל ללמוד בצרפת באוניברסיטת הצירבון, וזכה את הדוקטורנט בספרות הערבית וזה היה בשנת 1974, בלס מכריז תמיד כי הוא לא שייך אל האידיאולוגיה הציונית, ומדגיש כי איננו רוצה להיכנס בסכסוכים נגד העולם הערבי, כמו שנעשה על ידי התנועה הציונית, משום שהוא אינו מתנגד עם הסביבה הערבית אשר הגדילה אותו בגיל הילדות והניעור בעיראק, כמו כן בלס מוסיף: אפילו אחרי עלייתו לישראל הוא היה שומר על הסביבה הערבית בתוך עצמו, לא שינה אותה באחרת, אלא הוא העביר ממקום לאחר בעולם המזרחי, והיה שומר על זהותו הערבית אתו, גם כן בלס נותן את דעתו על הדת ואומר: נושא של הדתיות לא היה לו תפקיד חשוב בחיים שלי ושל משפחתי בעיראק. וזה היה בגלל שהוא לא חי בשכונה מתעניינת בערכים דתיים יהודיים, גם כן משפחתו הייתה רחוקה מאווירי הדתיות, לכן אביו היה לוקח אותו אל הכנסת היהודי פעם אחד בחודש, ביום שישי בעת הערב, בלס מוסיף כי אביו היה עושה זה לפי ההרגל וגם לראות את החברים שלו (64-66-67-68).

(Ammiel, 1996: 190). בשנת 1980 עלה לישראל, ולאט לאט עבר לכתוב בשפה העברית. מאז פרסום הרומן הראשון שלו, "המעברה" (1984), הוא לא חזר לכתוב בשפה הערבית, הוא סיים דוקטורט על השתקפות הסכסוך הישראלי-פלסטיני בספרות הערבית. בתחילת שנות השבעים החל ללמד בחוג השפה וספרות ערבית באוניברסיטת חיפה. בארץ הצטרף בלס למפלגה הקומוניסטית, וכתב בעיתונות הקומוניסטית בערבית, ב"אל-איתחאד" ו"אל-ג'דיד", תחת שם העט "אדיב אל-קאז" (סופר המחבר). לאחר מכן הפך

לכתוב עניינים ערביים בעיתון "קול העם" בעברית, וכתב בשם העט "אדיב קאס". יחד עם חבריו דוד צמח וששון סומך הקים את "חוג שוחרי ספרות ערבית בתל-אביב", ושם הם דנו בין השאר בשאלת לשון הכתיבה שלהם, עברית או ערבי. (אל-עתאבי, 2016: 12).

2- נושא ותוכן הרומן:

בעולם ההולך ונעשה מורכב יותר מיום ליום, הרומן הפך ליותר מסתם אמצעי בידור או תיאור אירועים בלבד. במקום זאת, הוא הפך לחלון רחב הצופה אל סוגיות קיומיות ואנושיות עמוקות, המעלות שאלות על ההגשמה העצמית, פיזוריו, חיפוש ומציאתו או אי-המצאתו, וחושפות את הקונפליקטים הפנימיים שחוה הפרט אל מול החברה וערכיה המשתנים. מבין היצירות הספרותיות המגלמות נושאים אלה, בולט עבורנו רומן (היורש) מאת הסופר היהודי העיראקי שמעון בלס. רומן זה מורכב מכמה מעגלי עלילה שכולם מתחברים או חופפים זה לזה במלאכת מחשבת של סופר היודע לרחק את הקורא. הסיפור המרכזי עוסק בסופר המנסה להתחקות אחר דמותו של אדם בלתי-ידוע לו שנהרג בתאונת דרכים. בתוך כך הוא מסתבך בקשרים מיוחדים במינם עם אלמנת ההרוג בעלילה השופעת התפתחויות מפתיעות, סיפור המעשה מתרחש בתל-אביב בשנות השמונים. כאן בלס נגלה כמספר היודע לטוות עלילה מרתקת, לאפיין ברגישות מצבים לא שגרתיים ולבנות במהימנות עולם זר. לשונו העשירה ושליטתו המלאה בקצב וברמות הלשון השונות, לא רק מבחינה בייחודם של הגיבורים אלא גם משפיעה על קצב הקריאה ועל יצירת אווירה הולמת את ההתפתחויות החיצוניות והנפשיות של הדמויות הפועלות. היורש הוא רומן אוטוביוגרפי מאת שמעון בלס, בו הוא משתמש בסמליות בסגנון ספרותי ייחודי המחקק את המציאות. העצמי ברומן מסמל את המולדת, כלומר גיבור הרומן, יואב סביר, שהוא העתק של דמותו של המחבר, חיפש במציאות מולדת אחרת כחלופה למולדתו, שהיא עיראק, אך בסופו של דבר נכשל בכך. הגיבור, יואב סביר, הוא סופר, עיתונאי ואינטלקטואל הסובל מפיזור עצמי עקב הנסיבות החברתיות שעבר, שהובילו לתנודות פסיכולוגיות. הוא גרוש בגיל 40 ואלמן לשעבר. הוא נשוי לאישה שלישית, אך אינו תואם אותה עקב הבדלים תרבותיים. יש לו בן מאשתו המנוחה ושתי בנות מאשתו לשעבר. הוא עובד חמישה ימים בשבוע כעורך שני עמודי-פנים של העיתון, אחראי למדור מכתבי קוראים ומתפרנס גם מתרגום מסחרי. יום אחד, כאחראי על מכתבי הקוראים בעיתון, קיבל מכתב מאדם לא ידוע. לאחר שקרא את תוכן המכתב, החל לחפש אותו. בתחילת חיפושיו, גילה כי אדם זה נהרג בתאונת דרכים, מה שגרם לו לחפש אותו משום שחש כי הוא יכול למצוא בו את עצמו. במהלך החיפוש, הכיר את אלמנתו של המנוח, דרכה ניסה ללמוד את פרטי אישיותו של המנוח, אך בסופו של דבר, גילה כי המנוח כמעט התאבד עקב סבלו עם אשתו השנייה, זיוה. אבל גיבור הסיפור בסופו של דבר נכשל במציאת עצמו דרך אחר, משום שהאחר סבל יותר מגיבור הרומן, והמסע למציאת עצמו דרך אחר היה רק אשליה.

דמויות הרומן : נורית: היא גרושתו של יואב סביר ואם שתי בנותיו (**ענת ועדית**). הייתה לה לשון חדה, ובשל הבעיות הרבות וחוסר ההרמוניה בחיי הנישואין, התגרשה. **אריק ירון:** הוא הפך למאהבה של נורית לאחר גירושה, ויחסיו עם יואב סביר לא היו טובים. **דליה:** היא אשתו השלישית של יואב סביר, ומערכת היחסים הזוגית שלהם אינה יציבה ואין הרמוניה בחייהם. **דורון:** הוא בנו של יואב סביר מאשתו הראשונה שנפטרה. יש לו מערכת יחסים קשה עם אביו והוא עובד כלוחם בצבא. **יורם עדן:** הוא האדם האלמוני שמת בתאונת דרכים. הוא דמות האחר, דמות ראשית מסתורית, שכן יואב סביר עשה מאמץ רב לזהותו באמצעות אלמנטו. **זיוה:** היא אלמנתו של יורם המנוח. היא לא יהודייה ממוצא ארגנטינאי. בינה לבין יואב סביר התפתח רומן אהבה במהלך חיפושיו אחר הנפטר, שבאמצעותו ניסה לזהות את יורם המנוח. **ענת:** היא בתה של האלמנה זיוה מנישואיה הראשונים. יש לה מאהב שיכור שלוקח סמים ומכה אותה ללא הרף, אבל היא אוהבת אותו. **אביבה:** היא אשתו הראשונה של יורם. ישנן גם דמויות שוליים רבות, שהחשובות שבהן הן: **דני:** שהוא אחיו של יואב סביר. **ו זאב הרצנברג:** שהוא חברו היחיד של יורם. ואחרים.

פרק ראשון : העצם המפוצל של הגיבור.

מושג העצם היה נושא יסודי בפסיכולוגיה, בפסיכולוגיה חברתית ובסוציולוגיה, ומספר רב של הגדרות פותחו כדי לקבוע את מהותו: הוא מוגדר כדימוי שאדם יוצר של עצמו כתוצאה מהתקשורת והאינטראקציה שלו עם אחרים, משום שהוא הופעה של האישיות הכרוך במודעות של אדם לעצמו. כתוצאה מחוויות החברתיות. (بحوي, 1977: 372) גם הוא התודעה והפעילות של הפרט, או מכלול החוויות, המיוחסות כולן לדבר אחד, שהוא (האגו). (احمد, 2003: 554) הוא הוקצו שתי פונקציות: הראשונה היא אינדיבידואלית, המבדילה אותו מאחרים בעלי זהות ייחודית, והשנייה היא חברתית, המבקשת להשיג השתלבות המהות כדי שיוכל להסתגל לסביבה בה הוא חי. (زهران, 1977: 369) לכן, העצמי הוא מבנה חברתי הנוצרת על ידי שיקוף מידע המופק על ידי אחרים שאיתם הוא מקיים אינטראקציה, ולכן הוא תוצר של תקשורת אישית ואינטראקציות הדדיות. (والاس, 2012: 328). כלומר, זוהי מערכת דינמית של מושגים, ערכים, מטרות ואידיאלים הקובעים את אופן התנהגותו של אדם. (ابو زيد, 1987: 76) לפיכך, העצמי הוא המרכז שסביבו מאורגנות כל הפעולות. (زايتلن, 1989: 371). באשר להתנפצות, זוהי הריסת מה שישן, ובתוכו המערכת והמרכז היחיד נופלים, ובמקום זאת יוצרים סדרה של מוקדים מקוטעים. (ثامر, 2012: 10-11) ההווה שבו האדם חי מאופיין בטעינת סתירות ופרדוקסים, כך שאנו חיים תהליך של הרס עצמי ציוויליזציוני... משום שהנסיבות המקיפות את האדם גורמות לדעיכתו ולהרס הפסיכולוגי שלו. (ايريك, 1989: 170-171) על בסיס זה, כתיבה נרטיבית הפכה למראה המשקפת את מה שהחברה והתפוררותה דורשות, כאשר המספר מתחיל לספר תוך שהוא מפריד בין עצמו לסיפוריו, כדי לחשוף את מה שמסתתר מתחת לפני השטח ולאפשר לעצמי המפוצל והמפוצל להטיל ספק בקוהרנטיות ובהתקדמות של המציאות. (الجاسم, 2005: 97).

לכן, פרגמנטציה היא מאפיין של העצמי, ועליה להיות במצב של מוזרות, אובדן ותזוזה. כלומר, פרגמנטציה פירושה אובדן ופיזור מנקודת מבט פסיכולוגית. לכן בפסיכולוגיה, עצמי מקוטע הוא מצב שבו אדם מרגיש שזהותו מתפצלת או מתפצלת לחלקים בלתי נפרדים, כתוצאה מקונפליקט פנימי עם המציאות הסובבת אותו או רגשות סותרים. מצב זה מתבטא בצורת חרדה, ספק, מתח ותחושת ניתוק מהעצמי ומהעולם. זה יכול גם לגרום לנדודי שינה, אובדן כיוון ושיתוק מחשבתי.

בלס משתמש בשיטת הנרטיב הישיר כדי לחשוף את עצמיותו של גיבור הרומן המפוזר, וזאת נעשה בשתי דרכים: הראשונה היא דרך בלס עצמו, והיא נקראת סיפור עצמי ישיר, והשנייה היא דרך גיבור הרומן עצמו, והיא נקראת סיפור עקיף, כלומר, דרך דמויות הרומן. הציטוט הבא חושף בפנינו דרך גיבור הרומן, יואב סביר, את מצבו הפסיכולוגי הרע של הגיבור ואת מידת תחושת האובדן והפיזור העצמי שלו: (דורון מעמיד אותי שעה-שעה מול פני עצמי, להזכיר לי את תבוסתי: 'הוא נלחם בי בדרך מתוחכמת ומתכוון לסלק אותי מחיי הבנות... והדבר יעלה בידו כפי הנראה; הבנות מעריצות אותו ונורית מדברת עליו ופניה קורנים. זה גם נצחונה, זה הפיצוי על אדישיותי כלפיה, על התנשאותי הנבובה. והנה אני מטיף מוסר, ומדבר על אחריות אבות כלמי בנים, ומעמיד פנים של אדם מיושב בדעתו המבקש להציל ילדה תועה ולהחזירה אל אמה. איזה משחק, איזה הונאה!..'). (בלס, 1987: 55) כידוע כי לא ניתן לזהות את העצמי האנושי במנותק מאחרים, אנו מגלים שדורון, בנו של יואב, הופך למראה שבה הוא רואה את עצמו המקוטע. משום שדורון מזכיר לאביו ללא הרף את כישלונו לשמור על משפחתו ובנותיו. יואב חושף בפנינו גם את הצד החלש באישיותו, שהוביל אותו לבצע טעויות גדולות כלפי משפחתו, והוא מודה בכך ישירות לעצמו, מה שהוביל לפיצול העצמי האנושי שלו.

הציטוט הבא חושף בפנינו פרטים חשובים על השורשים החברתיים והתרבותיים ואת השפעתם על הגיבור ועל עצמו המקוטע, דרך הגיבור עצמו, אשר חושף מידע חשוב שהשפיע על עיצוב אישיותו, כדלקמן: (אני דור המעברות, גדלתי בשכונת התקווה, התחנכתי בקיבוץ "השומר הצעיר", מה יכול לצאת מאוד כמוני? בן כלאים. חסר שורשים. כל מה שיש לו לא ממנו. תורת ישראל? מה ידעתי על תורת ישראל? לימדו אותי מארכסיזם, בורוכוב, מאיר יערי! התפכחתי בצבא. שם תפסתי מי אני ומה אני.. אבל עדיין היו הרבה דברים לא ברורים לי... אני נזכר בפיתויים שהציקו לי בנעורים מול דוכני הספרים. באיזו שמחה הייתי חוזר הביתה עם ספר חדש! גיל הקריאה הנהדר! הכול מסקרין, מגרה, מגביר את לחץ הדם. עכשיו אני קורא בלי הנאה, מדלג על עמודים, עובר מספר לספר ולרוב לא משלים אף אחד מהם. אני מחפש, מחפש, וחוזר לשקוע בתוך עצמי.) (בלס, 1987: 18 – 118)

מאחר ש העצם הוא מרכז האישיות האנושית, היווצרותה ובנייתה, פסיכולוגים מוקדמים פירשו את החברה כלא יותר ממראה שדרכה הפרט רואה את עצמו. הפרט מתחיל לגבש דימוי עצמי ספציפי כבר מהרגע

הראשון של החיים, כשהוא מתחיל לאסוף מידע על עצמו, על אחרים סביבו ועל הסביבה בה הוא חי ואלה הוא שייך, כפי שעולה מהציטוט לעיל. זוהי תוצאה של האינטראקציה, המגע והקיום המשותף שלו עם הסביבה החברתית בה הוא חי. כתוצאה מכך, עולים רגשות, תחושות ותחושות רבות, המצטברות יום אחר יום. לכן, המחבר חושף בפנינו את פרטי חייו של יואב סביר והשפעתם על עיצוב עצמי מקוטע. הגיבור לומד במהירות כיצד להקל על כאבו וצעריו וכיצד להתגבר על הקשיים והמכשולים העומדים בפניו בחיים. יחד עם זאת, הוא מבין מה גורם לו להרגיש בנוח מבחינה פסיכולוגית, מה מספק את מניעיו, מעורר את נטיותיו ומושך את תשומת ליבו.

ראשון: הסיטואציה החברתית והשפעתה על פיזור העצמי של הגיבור:

העצם, כמרכיב בסיסי בעיצוב האישיות, גדל ומתעצב בהתאם להתפתחות החברתית של האישיות. לפיכך, העצמי של הפרט גדל כתוצאה מקשר ואינטראקציה עם העצמי הקבוצתי והעצמי המשפחתי. (فرج، 1989: 90) החברה היא המראה שדרכה אנו יכולים לנטר את תגובותיהם של אחרים ואת תפיסת עצמנו. אם הדימוי שאנו רואים או מדמיינים במראה החברה הוא חיובי, אז תפיסת עצמנו מתחזקת והתנהגותנו ניתנת לחזרה. עם זאת, אם הדימוי אינו חיובי, אז התנהגותנו פוחתת ויכולה להשתנות. אנו מוגדרים על ידי אחרים ואנו מעצבים את אישיותנו דרכם. עצמי אינו יכול להתקיים ללא חברה, והעצמי האינדיבידואלי בלתי אפשרי ללא אינטראקציה חברתית. (صالح، 1988: 3) לכן מושג העצמי מתפתח דרך האינטראקציה של הפרט עם הקבוצה, היווצרותה של תפיסת עצמי שלילית או חיובית תלויה באופן שבו הקבוצה מתייחסת לפרט. (يعقوب، 1992: 48) . אנו רואים שהגורם החשוב המשפיע על ההתנהגות אינו המציאות כפי שהיא, אלא התופעות האמיתיות כפי שנתפסות על ידי הפרט. בהתבסס על האמור לעיל, מערכת היחסים הדיסרמונית בין הגיבור יואב סביר לבין חברי החברה הסובבת אותו הובילה לפיזור עצמי שלו, מה שהוביל להשתקפות שלילית על תגובותיו והתנהגותו עם אחרים, בין אם במישור המשפחתי ובין אם במישור החברתי. אנו מוצאים כי בידודו של סביר מעצמו נבע מעמימות ומחסום שהקשו עליו לזהות את עצמו, מה שהוביל לחוסר יציבות ביחסיו החברתיים, כפי שמוצג בציטוטים הבאים: **בקריית ספר הוא אריה בודד ובחיי ציבור הוא שומר על פרישות** , הוא נמנע מלשאת דברים בשאלות חברה ופוליטיקה הקורצות לעמיתיו, ומעולם לא נעתר להפצרות לצרף את שמו להצהרות וגילויי-דעת...דליה עקבה במתיחות אחרי חילופי הדברים, ותטיח בפיו דברים קשים. מסוגר-מתנשא-אגוצנטרי, שונא בריות! ולא תהיה בלתי-צודקת. כל זה יש בו. שיחם של בני-אדם מטיל בו שעמום..לפני עשר שנים נורית התקוממה , התחצפה, גם עכשיו אחרי הגירושים יחסם לא השתנה כלפי אכזבתם היא מנורית... אני נלכדתי בעגמימות.חשבתי על דורון וחזרתי ואמרתי לעצמי שהטעות הזאת לא תחזור-דורון איבד את אמו בגיל אחת-עשרה, ואביו נשא לו אשה צעירה שתפסה את מקומה. הוא שנא אותו וראה באביו

בוגד... (בלס, 1987: 13-14-18-36) בציטוט הנ"ל, שהוא אוסף קטעים מהרומן שנלקחו מעמודים שונים, אנו מכירים את חברי הקהילה הקרובה של יואב סביר, את משפחתו ואת האופי הקשה של מערכת היחסים ביניהם. דבר זה הוביל לחוסר באינטראקציה חברתית ביניהם. למעשה, בני המשפחה גרמו לו לא לתקשר איתם בגלל התנהגותם הרעה ודבריהם הוולגריים והפוגעניים כלפיו. דבר זה הוביל ללחץ פסיכולוגי מוגבר על סביר, מה שהביא לפיזור עצמי ואובדן. מסיבה זו, קשריו החברתיים היוו עבורו מוטיבציה לחפש אלטרנטיבה או אנשים אחרים על מנת להשיג יציבות פסיכולוגית, להוכיח את עצמו ולהכיר את עצמו. העצם הוא כלי המקשר בין הפרט לחברה. זהו רעיון או מערכת של רעיונות הנובעים מחיי התקשורת ונתפסים על ידי הפרט מהכיוון המתאים שממנו הם נובעים (מודעות עצמית). (فرج, 1989: 90)

בציטוט הבא, סביר מנסה לחשוב על פתרונות מתאימים על מנת להשיג אינטראקציה ואינטגרציה עם משפחתו, אך ללא הועיל. להלן, בלס מתמקד בסוג הקשר בין סביר לבנו מצד, לבין אשתו מצד שני: (השבת "כי אתה לא מכיר אותי" אמר במין אדישות מתנשאת. שתקתי. הצדק עמו. אנו זרים זה לזה. הוא לא ישכח ולא יסלח, ואת מלחמתו עמו ינהל בהתמדה, במחשבה תחילה ובדם קר. לא חדלתי משאול את עצמי: האם אני אוהב אותו? האם מסוגל אני לאהוב אותו? האם אפשר לאהוב בן השונה את אביו, הבן לוי, הנזקק בו, העושה הכול להשפיל אותו, להציגו ככל ריק? חולשתי אך משחיזה את עוינותו, מזינה את גאוותו. תהום פעורה בינינו, והוא שוקד להעמיק אותה בכל מאודו וזומם ליטול לצדו הן את אחיותיו והן את זכר אמו... כל השנים הוא ויתר לה וכיבה את האור בטרם בוא השינה; ודליה אמרה לו: "שחררתי אותך ממנהג פסול." והוא הבליג. את המיטה השתדל להרחיק מכל מחלוקת, למצוא בה מרגוע ושיכחה... ובבוקר כשהוא נכנס להעיר אותה רואה כיצד עוטים פניה הרגועים והיפים ארשת של חומרה ומרירות מיד עם קומה. חומת הזרות חוזרת לחצוץ ביניהם). (בלס, 1987: 80-87) הקטע הנ"ל מורכב משני חלקים. הראשון חושף את מערכת היחסים המתוחה והבעייתית, הבנויה על חוסר אמון וחוסר כבוד, בין הגיבור, יואב סביר, לבנו הבכור מאשתו הראשונה המנוחה, דורון. הבן מאשים את אביו בבגידה על כך שנישא לאישה אחרת לאחר מות אמו. יתר על כן, סביר חש שבנו דורון ינהל נגדו מלחמה עזה. כתוצאה מכך, סביר חווה כאב פסיכולוגי עצום, המוביל לפיצול עצמי עקב חוסר האינטראקציה שלו עם הקרובים אליו ביותר. מכיוון שבנו שפט את מעשי אביו בצורה שלילית, סביר מדמין את התפיסה השלילית של בנו כלפיו. הוא יודע כיצד אחרים רואים ושופטים אותו, ותפיסה זו מייצרת תחושה שלילית שקובעת את רוב התנהגותו במצבים שונים עם בני משפחתו. אופייה הלא יציב של מערכת היחסים יוצר מחסומים פסיכולוגיים שלא ניתן להתגבר עליהם בקלות, גם אם אדם מנסה לעשות מאמצים להשיג אינטראקציה. החלק השני של הציטוט חושף את חוסר ההרמוניה ביחסיו עם אשתו השלישית, דליה. למרות שנים של נישואים, סביר רואה בה לא רצויה ואינו מסוגל לתקשר איתה

עקב התנהגותה המשפילה. הוא מרגיש ככישלון במערכות היחסים הזוגיות שלו. כל הנסיבות החברתיות השליליות הללו השפיעו על אישיותו של סביר, וגרמו לו לסבול מחוסר אינטראקציה והרמוניה עם אחרים, מה שבסופו של דבר הביא לתחושת עצמי מקוטעת ואבודה.

שני: שהמצב התרבותי והשפעתו על פיזור עצמי:

הקשר בין עצמי למימד התרבותי הוא קרוב ושזור. ככל שאדם תרבותי יותר, כך הוא הופך רגיש יותר להתנהגותם של אחרים. אם התנהגות זו שלילית, הוא ירחק את עצמו ויימנע מאחרים; אם היא חיובית, הוא יתקשר ויתקרב. זה מה שנקרא זהות תרבותית. זהות כוללת צורות של הזדהות ויכולות, ותפקוד החוויה הישירה של העצמי הוא התפיסות וההבנה של תגובותיהם של אחרים כלפי העצמי. זהות מושגת באמצעות הישגים, שהם בעלי משמעות תרבותית, וזהות מתפתחת באינטגרציה הדרגתית של כל ההזדהויות. צמיחת האישיות מתרחשת באמצעות משברים ((Crises (האינטראקציה בין התנהגות לסביבה). לכן, העצמי מתפתח כחוויה. (العقيلي, 2005: 29).

הציטוט הבא מראה לנו, באמצעות סיפור ישיר, את הרמה התרבותית של גיבור הרומן, יואב סביר, שכן הרגלו היומיומי הוא לקרוא וללמוד, ועבודתו כעיתונאית העניקה לו מרחב נרחב להשקיע מאמץ רב בכתיבתו. הוא גם סופר עם פרויקט לכתוב רומן חדש שבו הוא מבקר בחריפות את המציאות החברתית, התרבותית והפוליטית השוררת בחברה שלו, חברה שאיתה הוא שונה מאוד ושלא הצליח לתקשר איתה מעולם: (ישב בכורסתו וקרא בתשומת-לב את "הארץ", עם של דליה הוא יצא לעבודה בעיתון וניסה

להסיח דעתו מדאגותיו בעריכה, בשכתוב ובקריאה אלכסונית של יריעות בנות מטרים אחדים הנפלטות מהטלפרינטר. פעילות שגרתית זאת החוזרת על עצמה מדי יום, מתקיימת על-פי חוקים משלה, בעולם נפרד מעולמו.. אף-על-פי-כן התאמץ לחזור אל הרומן, קרא מחדש את עשרות הדפים שכבר הדפיס, רשם הערות על דפים נפרדים והתווה קווים כלליים לשלד החדש; אלא שמאמצים אלה לא הניחו את דעתו ולא הפיגו את תסכולו, והיה כמי שפוצח בשיר כדי להדביר את פחדו.. רומן לא

גדול אבל קומפקטי, חריף, רומן שירים גבות, רומן שמתכוון לפגוע, לקלוף את הטיח מפני האבן הכעורים, זו תהיה סטייה מדרכו, הסתערות חזיתית...). (בלס, 1987: 50-51-56). לכן אינטלקטואלים נחשפים למגוון רחב של רעיונות ותרבויות, מה שיכול להוביל לתחושת עצמי מקוטעת. מכיוון שהם נוטים לחשיבה ביקורתית וניתוח מעמיק, הם עלולים לחוות קונפליקטים אינטלקטואליים בין רעיונותיהם ואמונותיהם. כאשר אדם נחשף לתרבויות מרובות וסותרות, הדבר יכול להוביל לסכסוכים פנימיים וזהות מקוטעת. לחצים תרבותיים יכולים גם להוביל לתחושת עצמי מקוטעת, שכן אדם עלול למצוא את עצמו נאלץ ליישב ציפיות חברתיות ותרבותיות מקובלות עם שאיפותיו האישיות. בסופו של דבר, להקשר התרבותי יכולה להיות השפעה משמעותית על פיצול העצמי, מה שמוביל לסכסוכים פנימיים ותחושת זהות

מקוטעת. חשוב שאנשים ימצאו דרכים להתמודד עם אתגרים אלה ויעבדו על בניית זהותם האישית. לכן, הסיטואציה התרבותית משפיעה ישירות על היווצרות הזהות התרבותית משום שהיא תוצאה של החוויה הישירה של העצמי עם אחרים באמצעות אינטראקציה ישירה איתם ולאחר מכן הבנת תגובותיהם. כל זה מתרחש לאור תרבות החברה, כמו גם צמיחת האישיות לאור המשברים המעניקים חוויות רחבות יותר לעצמי האנושי. זהות, אם כן, היא המודעות העצמית של הפרט ויכולתו לתקשר עם אחרים בהתאם לנורמות תרבותיות. זהות מתאימה לאינטגרציה של העצמי, ואין זהות אם העצם הזה מקוטע. (العقيلي, 2005: 29).

הציטוט הממחיש את המידה שבה יואב סביר מסרב להשתלב בחברה בה הוא חי: **(אבל אתה יודע מה זה להיות חבר במשלחת הסברה! ולהופיע לפני קהל, שכל ביקורת על ישראל מתפרשת בעיניו כאנטישמיות! איך אתה רוצה שאדבר אל הקהל המטומטם הזה? שאומר שישראל מאלצת ערבים למכור את אדמותיהם, שחייליה יורים בנשים ובילדים? אתה רוצה שאגן על הצנזורה שמחרימה ספרי שירה ערביים, שאגן על מעצר סופרים וציירים? ...אני לא כזה. נטהר את הארץ וכאן ישארו רק הטובים! אני רוצה שיהיה ברור שזה לא עניין של אשכנזים וספרדים. עובדה: אני נשוי לאשכנזיה! העיתונאים האלה סתם לכלכו הם שקרנים.. כנופיה אחת צריך להילחם בהם ובלי רחמנות, מתים שיהיה דם, שתהיה מלחמת אזרחים! אומרים סוציאליזם וחושבים רק על עצמם.. צבועים צריך להגיד להם את זה צריך להגיד להם די! מספיק כיסחתם אותנו, עכשיו בא התור שלנו, תרדו מזה!.. הם תמיד הזכירו לי שאני שונה, לא שייך.. כל הזמן אמרתי לעצמי הם צודקים אני שייך לאנשים נחותים, פרימיטיביים, בכל זאת נפגעת מצד ומצד שני שאלתי את עצמי: איך להיות כמוהם?..)**

(בלס, 1987: 62-64-71) בציטוט הנ"ל, תיאור אוטוביוגרפי ישיר מאת הגיבור יואב סביר, הוא מבטא את העומקים המקוטעים של עצמיותו, המנותקים מהחברה בה הוא חי. עצמיותו שונה מבחינה תרבותית ואידיאולוגית מזה של החברה, משום שהעצם הוא תודעתו של האדם ותחושת השייכות שלו לחברה, לאומה, לקבוצה או למעמד במסגרת הרחבה יותר של השייכות האנושית. זוהי ידיעתו של האדם מי אנחנו, מאיפה באנו, לאן אנחנו הולכים, מה אנחנו רוצים לעצמנו ולאחרים, ומקומנו בתוך מפת היחסים, הסתירות והקונפליקטים הקיימים. לפיכך, בעיית ההבחנה בין כל תרבות לעצמי הופכת לעניין החורג מהתחום התיאורטי והופכת למשבר שחווה העצם.

שלישי: המצב הפסיכולוגי והשפעתו על העצם:

העצם מהווה ממד מרכזי של האישיות או האישיות הכוללת. מושג זה תפס היקף נרחב בתחומים פסיכולוגיים בשל חשיבותו בחיי הפרט, שכן תפקידו העיקרי של העצם הוא לשאוף לאינטגרציה אישיותית, ואישור עצמי מושג באמצעות הסתגלות לאחרים כדי לממש את קיומו. (عبد العظيم, 2013: 8) לכן העצם הוא היבט מעשי של הנשמה שאדם אינו יכול לתפוס אלא לאחר שהאמת התרחשה, והעצם הוא התהליך

האמיתי של חשיבה ופעולה. (زايـتـلن, 1989: 374) פסיכולוגים מגדירים את העצם כתפיסת הפרט ודימוי עצמי כמקור להשפעה ולהשפעה מאחרים, וכהערכה של הפרט את ערכו כאדם. העצם מאפשר לנו להבין את הפוטנציאל ורמת השאפתנות של הפרט. (الخالدي, 1976: 180-187). הציטוט הבא מציג בפנינו את הסיבות ללחץ הפסיכולוגי שסובל הגיבור יואב סביר, דהיינו משפחתו, המיוצגת על ידי בנו הבכור מאשתו המנוחה ושתי בנותיו מאשתו השנייה, ממנה התגרש. סיבות אלו השפיעו לרעה על נפשו: (דברים מוזרים קורים לי. אני מפקיד את עצמי לנסיבות בורח, מקבל החלטים בנות רע. הסדר השתבש ואני כאילו נותקתי ממרכז כובד ומרחף בחלל. היומן הזה! קניתי את המחברת שבועיים לפני הגירושים ורשמתי בעמוד הראשון את התאריך המיועד... ביקשתי להעלות על הנייר את כל מה שאצירתי בתוכי זה שנים ולא מצאתי את הדחף לכך... העמוד הראשון השארתי ריק, נושא את התאריך בלבד. כשטח הפקר המפריד בין משאלות-לב וממשות. אני חי בערבוביה מנותק... כשהיו חיי סדורים ושעות שיבתי הביתה קבועות ולא משתנות. לפתע מנותק, חופשי, אינני חייב להודיע לאיש על תנועותי, איש לא מצפה לשובי. תחושת הניתוק הזאת משליכה אותך על פני הזרם ואתה צף, נסחף, חדור סקרנות. כך נחשפים לעיניך עולמות חדשים, ואתה חולף על פניהם, חודר לתוכם, נוגע בדברים ומשתאה היכן הייתי, לאן הגעתי, אנהפני מדעות? אני בורח מעצמי, ממה שהיה לי, ממה שקשר אותי, מנורית, מהילדות, מדורון. אני מחפש את יישוטי האחרת, אתזו החבויה, הרדומה, המשותקת, והיא נענית לי ואוחזת בי ומושכת אותי. האם טוב לי? האם אני חרד? אינני יודע. אני צף...) (בלס, 1987: 11) טקסט זה הוא נרטיב רפלקטיבי עצמי, הגובל בכתיבת יומן או זיכרונות אישיים. הסגנון מאופיין בחוסר מטרה וחזרה, המשקפים מצב של סערה פנימית וחרדה קיומית. החזרה העזה על המשפט "וכך כתבתי, וכך נמנעתי מהכל" יוצרת קצב מעגלי המרמז על כליאה פסיכולוגית וניתוק מהמציאות. הכותב מחבר את הכתיבה לכל מצבי התודעה: חלום, מציאות, דמיון וערות. זה כאילו כתיבה היא האמצעי היחיד להבנת העצמי או בריחה ממנו. הטקסט משקף מבנה נרטיבי רפלקטיבי שבו העצמי הכותב מצטלב עם פעולת הכתיבה כפרקטיקה קיומית רצופה סתירות. הכותב אינו כותב רק כדי לבטא, אלא גם כדי לברוח, להתעמת ולהימנע בו זמנית. פעולת ה"הימנעות" חוזרת על עצמה בקצב ובעוצמה, ויוצרת מבנה לשוני מעגלי המשקף מצב של סערה פסיכולוגית וניתוק ממשמעות. חזרה זו אינה רק טכניקה רטורית, אלא התגלמות של מצב נפשי בעייתי, שבו הכתיבה הופכת מאמצעי ביטוי למנגנון הגנה מפני עימות עם העצמי והמציאות. בהקשר זה, הכתיבה מתבטאת כמעשה כפול: היא מייצרת גם טקסט וגם משמעות, אך בו זמנית מאיימת על העצמי בחשיפה, מה שגורם לכותב להימנע מכך. מתח זה בין הרצון לביטוי לבין הפחד ממשמעות מציב את הטקסט בתחום אפור בין חלום לערות, בין דמיון למציאות - דואליות שחוזרות על עצמן לאורך הטקסט ומעצבות את מבנהו הרעיוני. הסתירה שהכותב "חי", כפי שהטקסט מתאר זאת, אינה פגם אלא מקור הבריאה, המקשרת את

הטקסט לתיאוריות פוסט-סטרוקטורליסטיות הרואות בסתירה ובפיצול את יסוד המשמעות, ולא את שלילתה. ניתן לקרוא טקסט זה לאור המושגים של זהות מקוטעת ועצמי מפוצל, שבהם הכתיבה אינה מראה של העצמי אלא מרחב להתפוררותו ועיצובו מחדש, שבו המתח בין העצמי לאחר, ובין שפה לזהות, מייצר טקסט שאינו מבקש פתרון אלא לחשוף את הסדקים הפנימיים המרכיבים את מהות החוויה האנושית. הציטוט השני חושף את חשדותיו לבגידה מצד אשתו השלישית, דליה, שעדיין חיה איתו, אך ללא כל הרמוניה ביניהן. דבר זה גרם לו לתחושות פסיכולוגיות סותרות, וגרם לו לחיות בין שני עולמות נפרדים וסותרים: עולם המציאות ועולם האשליה: (בשני עולמות הוא מתקיים, מופרדים ומובדלים זה מזה...ואני בחוץ עם הבדידות, עם החופש המדומה, עם הניירות והאשליות...תחילה ביקש להשקיע את רוחו ולראות בה מפגע זמני, שרק מתוך חולשת-אופי שלו ודרך-ארץ כלפיה לא אמר לה את המלה שתשים קץ לרדיפה. אבל מאוחר יותר, בחשבון-נפש נוקב שניהל עם עצמו, קיבלה רדיפתה ממדים אחרים..יואב היה חוזר ואומר זאת לעצמו במין השלמה שבהרגל.. יש שהיו זוחלים בתוכו רגשות רדומים, והיה שואל את עצמו אם כבר שכבה עם אריק באותם רגעים משער היה שגם דליה מצפה שישאל אותה ואולי מכינה תשובה שתשביע את רצונו, אבל הוא לא שאל ובינו לבינו אמר מוטב שלא אדע). (בלס, 1987: 12 – 19 – 50 – 53) הטקסט משקף מצב קיומי מורכב שבו הפרט חי בין שני עולמות נפרדים: עולם פנימי רווי רגשות ושינויים, ועולם חיצוני המאופיין בבדידות ובחירות מדומה. הפיצול הזה אינו רק מרחבי, אלא מבטא מאבק מהותי בין העצמי האוטנטי לבין העצמי החברתי, בין מה שמורגש לבין מה שמוצג. הביטוי "המעבר מהפנים אל פני השטח" חוזר בטקסט באופן בולט, מעניק לו מקצב פנימי ומדגיש את מרכזיותו של השינוי הזה בחוויה הרגשית. החזרה המרובה יוצרת תחושת דחיפות ומתח, ומשקפת אולי רגע של מודעות חוזרת וכואבת. "המגן" מופיע כסמל הגנתי, שבו הפרט מסתתר מפני חשיפה, אך אינו מעניק לו כוח או משמעות, אלא נותר "מקלט זמני". החירות מוצגת כאשליה, דבר שמעורר שאלות פילוסופיות על גבולות הרצון העצמי מול המבנים החברתיים. זליגת הרגשות מהפנים אל החוץ, חרף ניסיונות ההדחקה, חושפת את שבריריות המחסומים הנפשיים ומדגישה שהזהות אינה קבועה, אלא מתעצבת דרך אינטראקציה מתמדת בין הפנים והחוץ. בכך משתייך הטקסט לספרות הזהות והניכור, ומצטלב עם רעיונות אקזיסטנציאליסטיים ופסיכואנליטיים, שבהם העצמי מתגלה ברגע חשיפתו בפני עצמו – לא בפני האחר.

פרק שני: אשליה של חיפוש העצם דרך האחר.

מיהו האחר? האם זו החברה, הפרט, או הסביבה בה אנו חיים ובה פועלים ערכי האחר? האם האחר הוא היריב שעשוי להיות קורבן לדחייה מרומזת? או שמא הוא זה שמתקדם יותר מבחינה אינטלקטואלית ותרבותית, ובכך הופך לאויב שנדחה בגלוי או במשתמע? (المالكي, 2007: 12) לכן, סוגיית העצמי

והאחר היא סוגיית הקיום האנושי. מאז ימי קדם, האנושות מחפשת את עצמי הייחודי שלה, נפרד מהאחר, מודעת באופן אינסטינקטיבי וטבעי לממדיה כיצירה ייחודית. גוף פיזי זה, שהוא דמותו, הוא בסך הכל כלי המכיל משהו גדול יותר מהמרכיבים הפיזיים של האנושות המבדילים אותה מיצורים אחרים. (ابراهيم، 2009: 19) הכרת עצמי מושגת רק באמצעות הכרת הזולת עליי. אולם, עמידתו של העצמי מול הזולת, על מסגרותיו התרבותיות והציוויליזציות השונות, היא עמדה הטבולה בחרדה ומתח. אכן, זוהי עמדה המאופיינת במהרה בסטייה, אל עבר השונה - הזולת, בתקווה להגיע לשלמות, שאינה מושגת, ולכן יש להלוך רק אליה. (سعيد، 1999، 88). לאחר כל מה שהזכרנו לגבי האחר, אנו מגלים ששמעון בלס, באמצעות הגיבור יואב סביר, שהוא דמות הנגזרת מבלס, מנסה לכתוב רומן. רומן זה הוא מסע חיפוש אחר עצמו המקוטע דרך דמותו של המנוח יורם עדן. עם זאת, הוא מתקשה בכך מסיבות רבות, ביניהן אשליות עצמיות והאמצעים המשמשים לזיהוי המנוח, דהיינו אלמנטו, קרוביו וחבריו, כדלקמן: **(אני חי חיים חדשים, נולדתי מחדש ליצירה. יורם עדן היה הסטימולנט, ואלמלא הוא הייתי אולי מזניח את המחברת עם התאריך המיותר שרשמתי ביום קנייתה. הוא סיפק בידי את הטעם לתעד בה את תהליך הגילוי, את המסע המתמשך אל עולמו. דמותו אורבת לי בכל פניה, דמות חמקנית, כצל ההולך לפניך ולעולם לא תשיג אותו. זיוה, אביבה, ענת - לכל אחת יורם משלה והיא שומרת אותו לעצמה ולא נוטה להפקיר אותו בידי סופר חטטן.)** (בלס, 1987: 105-106) הציטוט סובב סביב הרעיון שהגיבור מגלה את עצמו רק דרך האחר, ובפרט דרך "יורם עדן", ההופך לזרז קיומי ואמנותי. אבל האחר הזה אינו ישות קבועה או זמינה בקלות; אלא, הוא "דמות מוסווית", "כצל ההולך לפניך ולעולם לא תשיג אותו" - ובכך מחזק את האשליה שניתן לשחזר או לגלות את העצמי דרך האחר, בעוד שהאמת היא שהאחר חמקמק, מקוטע ובלתי ניתן לשליטה. "המסע המתמשך אל עולמו": הוא לא אומר "המסע שלי איתו", אלא "אל עולמו", מה שמרמז שהאחר אינו שותף אלא מושא חקירה, אולי אשליה שעליה הגיבור מקרין את תשוקותיו. "יורם כמראה רב-גונית": הוא מופיע בזיוה, אביבה וענת, אך כל אחת שומרת על ה"יורם" שלה, וחושפת את חוסר האפשרות להחזיק או לאחד את האחר לדימוי אחד. האחר כאן אינו ישות מאוחדת אלא פסיפס של השתקפויות "סופר חטטן": הגיבור מכיר בכך שאין לו זכות להיכנס לעולמותיהם של אחרים, ומציב אותו בעמדה של פולש, המחפש את עצמו במקומות שאינם שייכים לו. "לידה מחדש": מתייחסת לשינוי פנימי, אך כזה המותנה בנוכחות האחר, ובכך מציב את העצמי בתלות מתמדת. ציטוט זה משקף ביקורת מרומזת על אשליית העצמי המתגלה דרך האחר. הגיבור, למרות לידתו מחדש, נותר שבוי בדמותו המקוטעת של האחר, אינו מסוגל להחזיק בה או לאחד אותה. דבר זה מציב אותו במעגל חיפוש מתמיד, שבו האחר הופך למראה סדוקה, והעצמי לישות לא שלמה, משתוקקת לנצח, נעדרת לנצח. הציטוט הבא מגלם דילמה קיומית: הסופר מתעורר משנתו בזכות האחר, אך מגלה שהאחר הזה אינו

נתיב אל העצמי, אלא איום עליו. יורם הופך לאובססיה, מראה שאינה משקפת את העצמי אלא בולעת אותו. לפיכך, האשליה של חיפוש העצמי באחר מובילה לצומת דרכים: או להיסחף על ידי עולמו של האחר, או לחזור אל העצמי המוזנח. (רק מאוחר יותר תפסתי את מצבי. אור נדלק לי בקצה המנהרה והלכתי לקראתו. הצד הרדום בי התעורר, הסופר קם לתחיה ומצא עצמו על פרשת דרכים. את עזרת לי להיחלץ מתסכולי וסיבכת את עצמך ... אי-אפשר לי להשתחרר מהמחשבה על יורם. הוא מלווה אותי בעקשנות גם במהלך הכתיבה, ויש שאני מניח לעט ומהרהר בו..אני נדחף לרשום קווים לדמותו, ליצור לו מסגרת, לבנות את עולמו הפרטי, אבל הפחד פן אסחף בהרפתקה ואזניח את הרומן עוצר אותי.) (בלס, 1987: 22-83-84) ציטוט זה מגלם בצורה עמוקה את האשליה של חיפוש עצמי בתוך האחר, וחושף קונפליקט פנימי בין הרצון ללידה עצמית מחדש דרך האחר לבין הפחד להיספג על ידם. "רק מאוחר יותר תפסתי את מצבי": פתיחה זו משקפת מצב של חוסר מודעות או עיוורון קיומי, שבו המספר חי בצללי עצמו, לא מודע לכך. "אור נדלק לי בקצה המנהרה": מטאפורה קלאסית ללידה מחדש, אך אור זה אינו נובע מהעצמי, אלא מהאחר, ובכך מחזק את התלות הפסיכולוגית. "הצד הרדום בי התעורר": זה מצביע על כך שהאחר (יורם) הוא זה שהעיר צד זה, ומקשר בין מודעות עצמית לקיומו של האחר. יורם כדמות מניעה וחמקמקה: כאן, הוא מופיע ככוח מניע לכתיבה, אך הוא גם שולט בסופר, מלווה אותו "בהתמדה", אפילו במעשה הכתיבה, ויוצר מתח בין יצירתיות לאובססיה. "אני נדחף לרשום קווים לדמותו ... אבל הפחד פן אסחף בהרפתקה": מתח זה בין הרצון לבנות את עולמו של האחר לבין הפחד לאבד את הנרטיב (העצמי) חושף את האשליה של חיפוש עצמי באחר, שבו האחר הופך למרכז, והעצמי לפריפריה. יורם אינו רק דמות, אלא רעיון, אובססיה, צל הרודף את הסופר. הזדהות זו איתו מראה כיצד הסופר מקרין את רצונותיו וזהותו על האחר, אך בו זמנית חושש להיבלע על ידי האחר הזה. "אזניח את הרומן": כאן, הנרטיב מסמל את העצמי, את הפרויקט האישי, את הביטוי העצמאי. הפחד מהזנחתו פירושו שחיפוש העצמי באחר עלול להוביל לאובדן מוחלט שלו.

ראשון: כיצד מנסה הגיבור להגדיר את עצמו מחדש דרך האחר?

איננו נולדים עם עצם מוכן מראש; זה לא קל. במקום זאת, עלינו לשאוף להוכיח, להשיג, לממש או ליצור את העצם ועלינו לשאוף ברצינות מירבית להגיע לכך לכן, חשיבות התפקיד שנלקח בהופעת העצם טמונה בצורך להתעלות מעל גבולות הידע העצמי, שכן בכל רגע בו נהיה בפרסונה אחרת נוכל לראות את עצמנו. (Anderson, 1974: 45), ממדים נוספים של הקשיים מתבררים כאשר החיפוש אינו מוגבל לעצמי אלא משתרע על החיפוש אחר האחר. מכיוון שהקשר בין העצמי לאחר הוא קשר שזור ומורכב, דיבור על העצמי מחייב מעבר לצד המשלים של דואליות זו, שהוא האחר, באמצעות בחינה ובחינה מדוקדקת. (المالك, 2007: 12). ושפה היא אמצעי לביטוי העצם ולביטוי של האדם עצמו והקהילה שלו; היא גם אחראית על

העברת משמעויות ורעיונות לאחר(علي حسين، ٢٠٢٤: ١٥٦) יואב סביר, הגיבור, הוא גם סופר, כפי שציין. יש לו פרויקט לכתוב רומן חדש, שהוא ניסיון שלו להגדיר את עצמו מחדש דרך האחר. בגלל הדמיון הרב בינו לבין דורון עדן המנוח, כמו גם המסר הדו-משמעי ששלח ליואב סביר. סביר החליט שדורון יהיה גיבור הרומן החדש שלו: (כך בכל תהליך כתיבה, גיבוריו נשמתם מנשמתו, בשרם מבשרו, והוא חי בתוכם וימשיך לחיות אחרי מותו.. הפרקים שכתבתי היו מבחן בשבילי, בחנתי את עצמי אם אני עוד מסוגל לבנות עלילה, קראתי עכשיו שוב את המכתב שמצאתי במכונית, יורם עדן יהיה כנראה גיבור הרומן הבא שלי, אני מתחיל לחשוב שהתאונה לא היתה מקרית.. האם אני מפריע לחקירה? המסמך הזה היה מעורר בלי ספק שאלות.. חיי הפרטיים אינם נושא לחקירה משטרתית. אנהל את החקירה בעצמי. נקודת המוצא שלי אחרת. העיפות, השרב הם תוספות, הם החמירו את הרגשת היאוש, חוסר התוחלת בחיים, אותו הלוך נפש של ניכור לגוף, שעליו הוא מדבר במכתב. הכול ביחד, באותן שניות מעטות, הפקיעו ממנו את השליטה בעצמו והוליכוהו אל מותו. אמרתי לעצמי אני חייב לפענח את רזי המכתב שנפל לידי, והנה אני יושב מול אשתו והיא לא דוחה את התערבותי בנושא כה רגיש, וכבר רכשתי את אמונה של זיוה וקרוב אני לדעת את מערכת היחסים שלה עם יורם.) (בלס, 1987: 10-26-27-28) ציטוט זה חושף את טרנספורמציה של יואב סביר מסופר לאקזיסטנציאליסט, שבה הכתיבה הופכת לאמצעי להגדרה מחדש של העצמי דרך האחר, ובפרט דרך דמותו של יורם עדן. כאן, כתיבה היא פעולה קיומית ויצירה מחדש של העצמי, כפי שהוא אומר: "גיבורי נשמתם מנשמתו, בשרם מבשרו". זוהי מטאפורה רבת עוצמה המראה שכתבה אינה רק טכניקה נרטיבית, אלא הרחבה של העצמי, שבה הדמויות מתמזגות עם הסופר עצמו. אנו מגלים שיואב אינו כותב כדי לתאר את עצמו, אלא כדי לחוות את עצמו: "הפרקים שכתבתי היו מבחן בשבילי", דבר המצביע על כך שכתבה כאן היא פעולה של התבוננות פנימית, שמטרתה למדוד את יכולתו להמשיך ולנסח משמעות. כפי שציין קודם לכן במחקר, האחר הוא מראה של העצמי, ואנו מגלים שיורם עדן, המופיע במכתב, הופך לגיבור הרומן הבא, כלומר האחר (יורם) הופך למתווך בהגדרה מחדש של העצמי. יואב אינו רק מתבונן באחר, אלא מתערב בחיפוש, מתעלה מתפקיד הסופר לתפקיד מחפש האמת, ומשקף רצון להבין את העצמי דרך פירוק האחר. החיפוש כאן דומה למטאפורה פילוסופית בה משתמש המחבר, שאומר: "אנהל את החקירה בעצמי. נקודת המוצא שלי אחרת". כאן, החיפוש הופך מחקירה בלשית למסע אפיסטמולוגי, שבו יואב מבקש לחשוף את סודות האות - כלומר, את סודות העצמי והקיום. חיפוש זה נובע ממודעות לניכור: "אותו הלוך נפש של ניכור לגוף", המשקף משבר קיומי שחוה יואב, המתבטא במותו של האחר, ובכך מעורר את שאלותיו שלו. שריפה ויאוש הם מוטיבים נרטיביים בהם משתמש המחבר כדי לחשוף את פעולתו הפנימית של הגיבור. "השרב הם תוספות, הם החמירו את הרגשת היאוש, חוסר

התוחלת בחיים ". אמירות אלה חושפות רקע רגשי קודר, שבו מותו של יורם הופך לרגע של אבסורד מוגבר וחוסר משמעות, שני נושאים קיומיים מרכזיים. מצב זה מאלץ את יואב לחשוף את סודות המסר, כלומר, לנסות להבין את המניעים למוות, הקשורים למניעים לחיים עצמם. זו הסיבה שיואב מנסה לרכוש אמון ולבנות מערכת יחסים עם האחר: **" רכשתי את אמונה של זיוה "**, הוא אומר, ומרמז שיואב לא רק חוקר את מותו של יורם אלא גם מפתח מערכת יחסים עם מה שנותר ממנו, אשתו, ובכך מעמיק את הממד האנושי של החקירה. קרבה זו לזיוה משקפת רצון להבין את האחר מבפנים, לא מבחוץ, מה שמעניק לחקירה ממד רגשי חשוב לא פחות מהקוגניטיבי שלו. בקצרה, הציטוט משקף יחסי גומלין בין כתיבה לחקירה, בין עצמי לאחר, בין חיים למוות. יואב סביר אינו מחפש אחר אמת אובייקטיבית, אלא אחר משמעות העצמי בצל האחר. הרומן כאן הופך למראה פילוסופית, שבה הזהות מעוצבת מחדש באמצעות פירוק האחר, ברגע של בעירה קיומית, ייאוש וניכור.

הציטוט הבא, המשלים את הציטוט הנ"ל, מכיל רעיונות, משמעויות וכוונות רבות להגדרת העצמי דרך האחר, כפי שמוצג על ידי יואב סביר: **(מרום שאני חושב על יורם עדן , נמצאתי בודק את עצמי ומחפש קווי-דמיון בינינו , יורם היה קשיש ממני בשנתיים בלבד , וכבר היה רדוף סיוטים מחיבוקה המחניק של הזיקנה. מה הייתי אומר לו לו הכרתי? האם היה מתוודה לפני? אינני יודע איך להסביר את מצבי עכשיו אני אחוז פחדים כמוהו, האם אני הוזה או שמא לא שמתי לזה לב לפני כן? המשכתי ודיברתי על עצמי, על שנות נישואי עם תמי ועם נורית, הזכרתי את דורון ואת הילדות, ולא הסתרתי ממנה שחיי הפרטיים משתקפים בצורה זו או אחרת בכתיבתי, ובמיוחד ברומן שעליו אני עובד עתה.. מוזר באיזו קולות אני מדבר אליה ,משתפה בלבטי , מחדיר אותה אל עולמי. כל רצוני לדעת את האמת על יורם עדן ועל היחסים המוזרים עם אשתו ועם זיוה .. אומר לעצמי שניסיונותי להדק את הקשר אתה תכלית אחת להם – להגיע אל האמת על יורם ואף אני נגרר לדבר על עצמי ולא מצליח לשאול את השאלות הנכונות.)** (בלס , 1987 : 68-82-89-91) ציטוט זה של שמעון בלס חושף רגע עמוק של התבוננות עבור יואב סביר, שבו העצמי מצטלב עם האחר, וכתיבה וחקירה הופכות לכלי קיומיים להגדרה מחדש של הזהות. יואב מתחיל בהרהור על יורם עדן, אך גולש במהירות להתבוננות עצמית: **" נמצאתי בודק את עצמי ומחפש קווי-דמיון בינינו "**. קטע זה מגלה שהאחר אינו אובייקט חיצוני, אלא מראה פנימית המשקפת את חרדות העצמי. יורם, המבוגר ממנו בשנתיים, הופך להתגלמות של גורל אפשרי, רדוף זקנה וסיוטים, מה שמעורר ביואב אימה קיומית: **" עכשיו אני אחוז פחדים כמוהו "**. יואב מודה שחיוו שלו "משתקפים בצורה כזו או אחרת בכתיבה שלי". הודאה זו מציבה את הכתיבה בעמדה כפולה: מדיום נרטיבי וכלי לניתוח עצמי. למרות שמטרתו המוצהרת של יואב סביר היא **" להגיע אל האמת על יורם "**, הוא מודה שהוא **" אני נגרר לדבר על עצמי ולא מצליח לשאול את השאלות הנכונות "**. סתירה זו

חושפת משבר בתקשורת, שבו העצמי מאפיל על האחר, ומונע גישה למהותו. הפטפוט כאן אינו רק דיבורים חסרי תועלת, אלא ביטוי של סערה פנימית ורצון לא מודע להבין את עצמו לפני הבנת האחר. יואב מתחיל כחוקר בחייו של יורם, אך מסתיים כמתוודה, חולק את "מבוכה" שלו עם האישה שלפניו ומושך אותה אל "עולמו". טרנספורמציה זו משקפת גילוי פנימי, שבו האחר הופך למתווך להבנת העצמי. יתר על כן, מערכת היחסים עם האישה (זבה, או אשתו של יורם) עוברת מאמצעי למטרה, והופכת למרחב להתבוננות עצמית, לא רק למקור מידע.

שני : תפקידן של נשים ברומן ויחסיהן עם העצמות והאחר:

האחר הוא ההכרח הלוגי להבנת השוני, כאלמנט פעיל בעיקרון הדיאלוגי שאליו העצם מגיע כדי להשתלב עם האחר השונה ברמת הנוכחות החיצונית. (عبد العظيم, 13: 2011) לכן, ברומן *היורש* של שמעון בלס, ובפרט בדמותה של (זיוה) האישה ממלאת תפקיד מרכזי כמגשרת בין העצמי לאחר, ומאפשרת למספר, יואב סביר, להרהר בעצמו דרך מערכת היחסים שלה עם האחר הנעדר (יורם). תפקיד זה בא לידי ביטוי ברגעים של דיאלוג, תמיהה וגילוי, המשקפים מבנה נרטיבי קיומי החורג מהתפקוד המסורתי של נשים ברומן. זה מה שהפך את הדאגה לאחר, את אופי התקשורת איתו, את התועלת ממנו ואת הדיאלוג איתו לייצוג של עצמנו ואת המודעות שהשגנו, הקשורה ליכולת לנהל דיאלוג עם אחרים, להבין אותם ולהיות מושפעים מהם. (عبد العظيم, 13: 2011) האישה, ובפרט זיוה, אשתו המנוחה של יורם, ממלאת תפקיד מרכזי בהעמקת הדואליות בין העצמי לאחר, ובעיצוב המבנה הפסיכולוגי והנרטיבי של המספר, יואב סביר. זיוה הופכת למאגר של זיכרון ולמתווכת להבנת האחר. במסעו להבין את יורם, יואב מוצא את עצמו מדבר על עצמו לזיוה: על נישואיו, על עבודתו. חשיפה עצמית זו בפני זר מגלה שזיוה מייצגת מרחב של וידוי, שבו העצם מצטלב עם האחר, הציטוטים הבאים ממחישים זאת: (גבר בן חמישים ושש, אבל יורם לא היה מוכן להכיר בזקנתו וחברותיו הצעירות מצאו בו תמיד גבר אידיאלי; איש העולם הגדול, מנכ"ל קונצרן ליצוא ויבוא, גבר מצליח, איך הגיע ליאוש כזה, לשפל כזה? גם מדוע הוא לא מזכיר את היחסים עם אשתו, האם לא קיים יחסים אתה? כל זה דורש בדיקה. עדיין במלוא תפארתה, אבל המיליה שלה אינו לרוחי. אלא שזה עולמו של יורם עדן, דמות מרתקת, שהמקרה העמיד אותו בדרכי. אני חייב להכיר אותו.. שאלתיה אם יורם נהג לקרוא ספרים. היא השיבה בחיוב. ואני המשכתי ושאלתי אם הרבה בנסיעות. "ארבע, חמש פעמים בשנה". מכאן והלאה לא מצאתי דרך לחמוק משאלותיה. סיפורתי על עבודתי כמתרגם, על חיי הנישואים, אך לא הזכרתי שהתגרשתי ביום התאונה של בעלה. הרגשתי שהתעניינותה אינה נובעת מסקרנות לשמה, אלא מתוך רצון להכיר אותי. בתוך כך באתי לידי מסקנה ששיחה על עצמי יוצרת אווירה נוחה לקשירת ידידות ולרכישת אמון?)(בלס, 1987: 39-40) ציטוט זה חושף את מורכבות מערכת היחסים בין אישה, עצמי לאחר, כאן,

האישה מופיעה לא רק כדמות משנית, אלא כמתווכת בין סביר ליורום, ובין סביר לעצמו הפנימי. נוכחותה מעלה שאלות קיומיות על מערכות יחסים, גיל וזהות. עניינה בסביר והשאלות שהיא מעלה ממנה גורמים לו לדבר על עצמו, והופכים אותה לזרז לחשיפה עצמית, מראה המשקפת את מה שסביר מסתירה מעצמו. באמצעות שאלותיה על יורום, היא פותחת צוהר להבנת דמות אניגמטית זו. היא לא רק מחפשת מידע; היא שואפת לבנות דימוי מקיף שלו, מה שהופך אותה לכלי נרטיבי לפענוח האחר. למרות שהאישה נוכחת בדיאלוג, מערכת היחסים שלה עם יורום נותרת מעורפלת ולא ברורה. היא מסמלת סביבה לא רצויה, המפרידה בינה לבין סביבתה, ומשקפת פרספקטיבה כפולה: הערצה אליה כאדם, אך סלידה מעולמה. מתח זה משקף מאבק פנימי בין משיכה לדחייה, בין העצמי לאחר. למרות הצלחתו המקצועית, יורום חווה משבר פסיכולוגי הקשור לנשים, הנובע מהכחשה ומתהליך ההזדקנות. הוא מסרב להכיר בגילו ומקיף את עצמו בגברים צעירים הרואים בו "הגבר האידיאלי", אך תדמית גברית זו מתפוררת כאשר מערכת היחסים שלו עם אשתו מוטלת בספק. האישה כאן חושפת את שבריריותו של מודל אידיאלי זה. זה כאילו היעדרותו או חולשתו של מערכת היחסים הזוגית הם אינדיקטור לקריסה פנימית. האישה, אף שאינה נוכחת ישירות, הופכת לסטנדרט מוסרי לפיו ניתן למדוד את הלכידות של העצמי. סביר חושף חלק מחייו: "סיפורי על עבודתי כמתרגם, על חיי הנישואים", אך הוא מסתיר את האמת: "אך לא הזכרתי שהתגרשתי ביום התאונה של בעלה". הסתרה זו משקפת רצון לשלוט בדימוי העצמי שלו בעיני האישה, מה שמחזיר אותו לתפקידה כראי של זהות. בקיצור, האישה בקטע זה אינה רק דמות, אלא מבנה נרטיבי החושף את שבריריותה של הזהות הגברית נוכח הזמן והיחסים, את המתח בין העצמי לאחר, בין גילוי להסתרה, את תפקידה כמגשרת להבנת העצמי והאחר, וכחושפת עומק פסיכולוגי.

ציטוט הבא גם מסביר בפירוט את תפקידן של נשים ואת מערכת היחסים שלהן עם עצם ועם אחר: (לא נדרשתי למאמץ מיוחד להביא את זיוה לדבר על יורם. כשהציתה סיגריה היא צחקה ואמרה: "נכון ככה היכרתי את יורם." הוא הקסים אותה באישיותו, הוא לא היה מסוג הגברים הנטפלים ומציקים-אמרה- וזה הדבר שהרשים אותה במיוחד, שהיו לו נימוסים של איש המערב ויודע איך להתנהג עם אשה. הוא יכול להיות ידידי. יורם הבין בלי שאגיד לו, הוא אדם פיקח וישר. הרגשתי שהוא לא מעמיד פנים. לא כמו אלה שמחניפים ורק רוצים להגיע למיטה. היו לנו הרבה שיחות, והיתה בינינו הבנה והיו לנו דעות מאוד קרובות. שאלתי אותה כמה זמן נמשך הקשר ביניהם, והיא אמרה כארבע שנים, הכל הלך טוב והייתי מאושרת אתו.. דמותו של יורם מתבהרת לנגד עיני, אני מתחיל להכיר אותו. אני מתאמץ להבין אדם כל-כך רחוק ממני, וזה יהי מבחן בשבילי. היא סיפרה באריכות על התעניינותו בפעילותה למען משפחות מרובות ילדים ונשים אומללות, יורם תמיד עזר לי בגיוס תרומות, אמרה.. אצלה דעות נחרצות ונוקשות, ויכול איתה לא יהיה קל, חשבתי על יורם. כלום התווכחה אתו כל הזמן. שאלתי את זיוה אם מחמת גילי הזמינה

אותי לרקוד, והיא צחקה וקרצה בעינה. משכתי בזרועה ולחשתי על אוזנה "אני אוהב אותך" היא השעינה ראשה על כתפי ונצמדה אלי לרגע קט. (בלס, 1987: 57-58-122) ציטוט זה מציג סצנה סמלית עשירה הבוחנת את תפקידן של נשים ואת יחסיהן עם עצמועם האחר, דרך דמותה של זיוה והאינטראקציות שלה עם יורום וסביר. זיוה משמשת כמתווכת נרטיבית, מעצבת מחדש את דמותו של יורום וחושפת היבטים של האחר. דרך שיחתה, עולה בהדרגה דמותה של יורום: גבר חסר יומרות ודיסקרטי, "עם מוסר של גבר מערבי", הדואג לנשים נזקקות ומשפחות עניות. תכונות אלו נבנות דרך נקודת המבט של זיוה, ומעניקות לה סמכות נרטיבית בעיצוב האחר. הדיאלוג, שחושף את העצמי (סביר), עובר בסוף הקטע מדיון ביורום לרגע אינטימי בין סביר לזיוה: משכתי בזרועה ולחשתי על אוזנה: אני אוהב אותך" - כאן מתגלה רצונה של סביר לעבור מעבר לתפקיד המאזין לתפקיד השחקן, המשקף טרנספורמציה פנימית ביחסיו עם נשים ועם עצמו. זיוה אינה רק מושא תשוקה, אלא ישות עצמאית בעלת דעות "נחרצות ונוקשות", המעורבת ללא הרף בוויכוח עם יורום. תיאור זה משחרר אותה מהסטריאוטיפ של האישה הכנועה או האייקון הרומנטי, ומעניק לה נוכחות אינטלקטואלית וחברתית: הוויכוחים המתמשכים שלה עם יורום חושפים מערכת יחסים של שווים, המבוססת לא על כניעה או הערצה פסיבית, אלא על מעורבות אינטלקטואלית. מסירותה לגיוס כספים עבור משפחות ונשים נזקקות מציבה אותה כשחקנית חברתית, לא כמקבלת פסיבית. יורום, למרות מעמדו, הופך לשותפה שלה בתפקיד זה, ומשקף היפוך תפקידים מסורתיים. יורום כ"איש המערב": ייעוד זה נושא משקל תרבותי, ומקשר התנהגות מכבדת ואינטליגנציה עם המערב, בניגוד למודלים גבריים מקומיים שנתפסים כ"שמחניפים ורק רוצים להגיע למיטה". הבחנה זו משקפת תפיסות תרבותיות של גבריות ומכובדות, וממקמת נשים בעמדה של שיפוט מוסרי. זיוה אינה נמשכת לגברים המעמידים פנים שהם אדוקים; היא מחפשת כנות והבנה. זה הופך אותה לסטנדרט מוסרי לפיו נמדדים אחרים, בין אם זה יורום או סביר.

שלישי: הכישלון של הגיבור בהשגת את עצמו דרך האחר:

לאחר דיון מפורט בעצם המקוטע וביחסו לאחר לאורך מחקר זה, נסכם בהדגמת חוסר היכולת של העצמי לתקשר, להשתלב ולהתאחד עם האחר, או באמצעותו. ברומן *היורש*, יואב סביר מתואר כדמות הקרועה בין מורשת כבדה שאינו יכול להתגבר עליה לבין עצם מקוטע המחפש ישועה באחר. עם זאת, ניסיונותיו החוזרים ונשנים להזדהות עם האחר - בין אם אותו אחר הוא זיוה או יורום - אינם מובילים למימוש עצמי, אלא לפיצול והפרדה נוספים. הרומן, במבנה הנרטיבי שלו, אינו מציע לגיבורו (יואב סביר) נתיב ליניארי להבנה, אלא מציב אותו בעימות מתמיד עם מראות מרובות, שכל אחת מהן משקפת תמונה לא שלמה או מעוותת. דרך מתח זה, שמעון בלס חושף את מצבו הקשה של העצמי בהקשר תרבותי, שבו האחר אינו שער לשחרור, אלא חומה המנציחה את פיצול העצמי. לפיכך, כישלוננו של יואב להשיג מימוש עצמי נובע

לא רק מחולשה פנימית, אלא גם ממבנה נרטיבי ותרבותי הלוכד את העצמי ומונע ממנו להיווצר מחוץ לתנאי האחר. הנה כמה ציטוטים הממחישים את כישלוננו של הגיבור להשיג את עצמו באמצעות אחר: (יואב ברוך הדמיון, לא היה אפשר לו להינתק מעולמו גם בהימצאו מחוצה לו, עולם היצירה הוא רשות היחיד שלו, שבו שולטת יישותו האמיתית, בעוד יישותו האחרת אינה אלא השתקפות מופרכת... הוא מיטלטל בין רגשי הכשל המושכים אותו להשלמה, ובין הרצון להתגונן ולהתחפר בעמדתו מפני לחצים מבחוץ. גיבורו ההולך ונוצר יום-יום, גיבור חי ונושם, מלא עזוז, לוחט ותוקפני; דמות פיקטיבית ככול שהיא אמיתית...מה קורה לי? זיוה מסעירה את נפשי ואיזה כוח שאין לי שליטה עליו! וכל זה לא מקדם אותי למטרה. יורם הולך ומתרחק, הולך ומסתתר מאחורי ערפל סמיך... החוטים החלו להתקשר בראשי. תסכולו של יורם לא בא סיבה ממשית, כפי שמתואר במכתב. הוא עבר טראומה, מצא עצמו בהתמודדות עם יריב מסוג מיוחד, ונשבר. אבל מדוע הסתירה את כל העניין? אפילו רמז דק לא נתן!" לא ייתכן שזה לא השפיע עליו" אמרתי. "אני שואל על יורם", "את לא מבינה אותי..", "אני חושב שהתאבד. זו לא היתה תאונה." ואמרה: "לא ייתכן יורם לא כזה". עוד אני משתדל לסלק הרהורים אלה מראשי, זיוה סיפקה לי את החוליה החסרה, היא היתה הגורם להסכולו, הוא נלכד והיה עליו להתמודד כדי להוכיח את עצמו; היה עליו להתאמץ לשמור על מקום ראשון בחייהמין שלה. אלא הכשלון היה בלתי-נמנע...מצבי היה די עגום, לפתע היה לי כל העניין לזרא, סיבכתי את עצמי ללא צורך..)(בלס, 1987: 50-114-120-127-128-143). יואב חי בין "עצמו האמיתי" שלו בעולם של יצירה ודמיון, לבין "עצם האחר", שאינו אלא השתקפות כוזבת. חלוקה זו משקפת משבר זהות עמוק, שכן הוא אינו יכול ליישב את עצמו הפנימי עם המציאות החיצונית. תחושות תסכול מניעות אותו לחפש שלמות, אך בו זמנית, הוא מתמודד עם לחצים חיצוניים שמאלצים אותו להגן על עצמו. דיאלקטיקה זו בין עולמות פנימיים וחיצוניים חושפת אישיות בעייתית, שאינה מסוגלת להשיג איזון. גיבורו המדומה, "ההולך ונוצר יום-יום", הוא ניסיון לפצות על חסרונותיו בחיים האמיתיים, אך הוא נותר שברירי משום שהוא מבוסס יותר על אשליה מאשר על מציאות. נוכחותו של זבה בטקסט אינה רק קשר רומנטי, אלא כוח חיצוני השולט ומכוון את נשמתו של יואב, אך אינו מוביל אותו אל מטרתו. יתר על כן, האחר כאן הופך למקור של בלבול, לא של סיפוק. התסכול והקריסה הנפשית של יורם מוקרנים על יואב, הרואה בהם השתקפות של גורלו הבלתי נמנע. לכן, האחר אינו נותן לו משמעות, אלא מעצים את תחושת התבוסה שלו. הדימוי של "הולך ומסתתר מאחורי ערפל סמיך" ו"החוטים החלו להתקשר בראשי" מסמלים אובדן בהירות וקריסה של משמעות. זיוה מוצגת כחוליה חסרה, אך היא אינה משלימה את הנרטיב; במקום זאת, היא חושפת דילמה עמוקה יותר: שהאחר אינו אמצעי למימוש עצמי אלא גורם לקריסתו. הרעיון שיורם אולי התאבד משקף את חוסר היכולת המוחלט להתמודד עם לחץ, והוא מבשר את גורלו של יואב עצמו. בקצרה, הציטוט מגלם את הטרגדיה של יואב סביר כעצם מקוטע, שאינו מסוגל

להשיג שלמות דרך האחר. הדמיון הופך למקלט אך אינו מציל אותי, והאחר הופך מאופק של משמעות למקור של כישלון. לפיכך, בלס מציג דימוי קיומי של העצם שיכול להיות רק העצם בעימות עם האחר, אך נכשל בכך, ונשאר שבוי בניכור ותבוסה.

ציטוט הבא חושף את המבנה הפסיכולוגי והאינטלקטואלי של דמותו של יואב סביר, ומדגיש את הדילמה הקיומית שלו כשהוא מנסה להשיג מימוש עצמי דרך האחר, ובסופו של דבר מסתיים בכישלון ובתבוסה: (האם אני באמת אוהב אותה? ככל שאני חושב על התנהגותה עם יורם, מתעוררת בי רתיעה. היא הולכה אותו לאבדון; הטריפה את דעתו ולבסוף בעטה בו. היא מכורה להתענוגותיה, מאוהבת בעצמה. לא תפסתי את כוונותיה ושמחתי על ההזדמנות ליצור קשר עם האלמנה "זיוה", היא מנצלת את חולשתי, ושאלתי את עצמי אילו עמדתי אז על כוונותיה, כלום הייתי נוהג אחרת? כסופר ודאי שלא... חזרו הדאגות לכרסם בלבי והתנהגותה של זיוה ליכתה בי רגשי כשל. העייפות הכריעה אותי. אני מרומה ואין את מי להאשים. הולכתי את עצמי שולל. יש לי רצון לנעוץ סכין בזרועי. איך יכולתי לשגות באשליות ולבנות תלי-תלים של סברות-כרס? איך נתפסתי לטפשות הזאת והאמנתי שנפל לידי מסמך יקר ערך? כמציצן עלוב, כמי שמצא ארנק וטעם את טעמה המתוק של הגניבה! אין לי מלים לתאר את הרגשתי. אני מבוזה ונלעג. אני מדמה את עצמי לשור הפורץ לזירה במלוא הירותו ואינו יודע שהמוות אורב לו, לעיני אלפי צופים המתמוגגים

מטפשותו!.. ידידו של יורם עורך-דין וכותב סיפורים, אמרתי לו שרצוני לדעת את הסיפור "שבמכתב" אכן אמיתי, ושאלתי אם האיש הוא יורם. "יורם?" צרח, "מה עולה על דעתך? יורם?" ושעט בצחוקו הגס. "אתה לא מכיר את יורם!".. יורם עדן משל היה. יצרתי אותו בדמיוני ותפסתי את מקומו בחיים; וככל שאני חודר אל עולמו הממשי, כן הוא כופה עלי את עולמו הבדוי. (בלס, 1987: 149-150-151-152-155) קטע זה חושף רגע מכונן בתודעתו של יואב סביר, שבו משבר העצם שלו מתבטא ביחסיו עם האחר, ובפרט דרך דמותה של זיוה. הטקסט מציג בפנינו מאבק פנימי המתנדנד בין תשוקה, הטעיה ואכזבה, וחושף את כישלון פרויקט מימוש העצם שלו דרך האחר. נראה שיואב חי באשליה לגבי זיוה, וראה בה הזדמנות לחיבור ולהגשמה רגשית. אולם, ככל שהאירועים מתפתחים, טבעה האמיתי מתגלה: אישה אנוכית, מכורה לתענוגותיה, המנצלת את חולשותיהם של אחרים. גילוי זה מעמיד את יואב בפני הלם קוגניטיבי: מה שראה כ"מסמך יקר" מתגלה כהרמאות, ומה שראה כקשר גואל הופך לנטל פסיכולוגי. יואב מתאר את עצמו כ"מבוזה ונלעג" וכ"שור בזירה", דימויים סמליים החושפים את רגשות ההשפלה והחוסר תועלת שלו. הכישלון כאן אינו רק רגשי, אלא קיומי: הוא חיפש מימוש עצמי דרך האחר, אך התנגש בגבולות האשליה. הדחף שלו לדקור את עצמו משקף את שיא תסכולו, שבו הטעיה חיצונית הופכת להלקאה פנימית. יורם מופיע כ"סיפור סמלי", דמות שיואב יצר בדמיונו ואז ניסה לאכלס במציאות. טשטוש זה בין דמיון למציאות מדגיש את הדילמה של יואב: וככל שאני חודר אל עולמו הממשי, כן הוא כופה עלי את עולמו הבדוי.

והדימויים המטאפוריים - הצופים הצופים בשמחה בטיפשותו, השור בזירה, המציצן האומלל - חושפים תודעה בעייתית הרואה את עצמה כצופה וכדמות מושפלת, כאילו חייו היו תיאטרון אבסורדי. בסוף, יואב סביר לא רק נכשל במערכת היחסים שלו עם זיוה, אלא גם בכל הפרויקט הקיומי שלו, משום שניסה לבנות את עצמו על דמותו של האחר, לא על תודעתו הפנימית. זיוה כאן אינה רק אישה, אלא סמל של האחר החושף את גבולות האשליה וכופה על העצמי להתעמת עם ריקנותה.

המסקנות: אחרי השלמת המחקר, נוכל לסכם את התוצאות החשובות ביותר:

- העצם, כמושג המנוגד לאחר, פיתח אסטרטגיות אינטלקטואליות, אמנותיות ותרבותיות בעידן המודרני. משמעותו היא האדם וסביבתו המקומית, האזורית והגלובלית, אשר הוא משפיע עליה ומושפע ממנה. עצמו של גיבור הרומן, יואב סביר, הוא השתקפות של עצמו של הסופר, שמעון בלס, ושל משפחתו, קהילתו ועולמו.
- להתייחסויות המקומיות, התרבותיות והסביבתיות של שמעון בלס, בין אם בעיראק ובין אם במעברה, הייתה השפעה על עיצוב זהותו במטרה להתעמת או להזדהות עם האחר.
- בלס היה מסוגל לקרוא את מורשתו/האחר באופן שאפשר לו לפתח חזון הומניסטי המחבר את העבר עם ההווה אל עבר העתיד. השפעה זו באה לידי ביטוי בשימוש בסמלים ותמונות רבים בהם השתמש כדי להעביר את חווייתו התרבותית והספרותית.
- בלס הושפע מאוד וברור מהתרבות המזרחית, מה שהביא אותו לאמץ מתרבות זו, אם כי אימוץ זה בא לידי ביטוי באמצעות אישיות שהשיגה עצמאות, לא תלות באחר התרבותי. מה שהוביל לחוסר הסתגלות והשתלבות עם האחר.
- היחס בין העצם לאחר בא לידי ביטוי בחוויה הספרותית של בלס בצורות שונות. זו הייתה מערכת יחסים מורכבת. זה לא היה עצם שטוח מול אחר, אלא הוא לקח תפקידים חופפים.
- המחקר משקף יחסי גומלין מורכבים בין העצמי לאחר, שבה יורם הופך מאובייקט חקירה למראה של העצמי, וכתובה ופטפוט הופכים לכלי לחשיפת חרדה קיומית. יואב סביר לא רק מבקש להבין את יורם, אלא גם משתמש בו כמדיום להגדרה מחדש של עצמו ברגע של בלבול, וידוי וגילוי.
- ✓ האישה במחקר אינה רק דמות נרטיבית, אלא: מראה של העצמי והאחר, שחקנית חברתית ואינטלקטואלית, סטנדרט מוסרי לפיו גברים נמדדים, מתווכת בין תבונה לתשוקה, בין דיאלוג לאינטימיות.
- ✓ המחקר מציב שאלה קיומית עמוקה: האם אדם יכול להשיג מימוש עצמי דרך האחר, או שמא הדבר מוביל בהכרח לאכזבה ותבוסה? בסוף אנו רואים את רגע התפוררות האשליה ברומן, שבו הפרויקט

של יואב קורס מול המציאות הקשה, ובלס מדגים כיצד החיפוש אחר העצם דרך האחר יכול להפוך לטרגדיה קיומית.

- ✓ המחקר משקף את משבר העצמי העיראקי-יהודי ברומנים של בלאס, שבו הזהות נקרעת בין פנים לחוץ, בין דמיון למציאות, ובין עצם לאחר. הכישלון בהשגת מימוש עצם דרך האחר מסמל את חוסר האפשרות של אינטגרציה מלאה או הכרה הדדית, מה שמותיר את יואב לכוד במעגל קסמים של תסכול ופנטזיה. המחקר מציג בפנינו משבר של חוויה קיומית: העצמי מחפש את הגשמתו. באחר, אך מוצא רק פיצול וניכור.

המקורות:

העבריים:

- אל- עתאבי, רעד חסן עלי, 2016, כפילות הזהות והשפעתה על סגנונו של שמעון בלס "עיון בכמה מיצירותיו", חיבור מוגש למועצת פקולטת השפות/אוניברסיטת בגדאד כמילוי חלק מהדרישות לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה בשפה העברית", עבודה שלא פורסמה.
- בלס, שמעון, מרץ – אפריל 2000, "לפרס לא נשלחת", עיתון 77, גליון 337.
- בלס, שמעון, 1987, היורש, זמורה ביתן, תל-אביב, ישראל.
- שנהב יהודה וחנן חבר, אביב 2002, "בלס: קולוניאליזם ומזרחיות בישראל", תיאוריה וביקורת, ג' 20.

הערביים:

- אברהים, עيسى, 2009, الاعجاز القراني في التعامل مع النفس البشرية, دار المأمون, ط 1.
- ايريك, فروم, 1989, الانسان بين الجوهر والمظهر, ترجمة: سعد زهران, عالم المعرفة, العدد 140.
- الجاسم, عباس عبد, 2005, ما وراء السرد ما وراء الرواية, دار الشؤون الثقافية العامة, ط 1, بغداد.
- احمد, د. سهير, 2003, سيكولوجية الشخصية, مركز الاسكندرية للكتاب, مصر.
- الخالدي, اديب, 1976, سيكولوجية المتفوقين عقليا, دار السلام, بغداد, ط 2.
- أبو زيد, د. ابراهيم أحمد, 1987, سيكولوجية الذات والتوافق, دار المعرفة الجامعية, الاسكندرية.
- المالكي, علي عبد الرحيم كريم, 2007, ثنائية الذات والآخر في شعر السياب, رسالة ماجستير, كلية التربية, جامعة بابل.
- العقيلي, جعفر نجم نصر, 2005, سوسيولوجيا الذات والآخر في الثقافة العربية الإسلامية (دراسة تحليلية), أطروحة دكتوراه, كلية الاداب, جامعة بغداد.
- بدوي, د. أحمد زكي, 1977, معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية, مكتبة لبنان, بيروت.
- والاس, رث, وألسون وولف, 2012, النظرية المعاصرة في علم الاجتماع, ت: د. محمد عبد الكريم الحوراني, دار المجدلاوي, الأردن.
- زهران, د. حامد عبد السلام, 1977, علم النفس الاجتماعي, عالم الكتب, القاهرة.
- زايتلن, ارفنج, 1989, النظرية المعاصرة في علم الاجتماع, ت: د. محمد عودة ود. ابراهيم عثمان, ذات السلاسل للنشر والتوزيع, الكويت.

- يعقوب ، ابراهيم (١٩٩٢) . مفهوم الذات في مرحلة المراهقة (ابعاده وفروق الجنس والمستوى الدراسي) دراسة ميدانية ، مجلة ابحاث اليرموك ، سلسلة العلوم الانسانية والاجتماعية ، مج ٨ ، ع ٤ .
- كوريه، يعقوب يوسف ، ١٩٨٩ ، "يهود العراق ، تاريخهم ، احوالهم وهجرتهم" ، الاهلية للنشر والتوزيع ، عمان.
- سعيد ، ادوارد ، ١٩٩٩ ، القلم والسيف، ت :توفيق الاسدي، دار كنعان، دمشق، ط٢.
- عبد العظيم ، رشا عبد الحسن، ٢٠١٣ ، الذات والاخر في شعر عبد الوهاب البياتي، رسالة ماجستير، كلية الاداب، جامعة القادسية.
- علي حسين، م.م. دلال، وم.م. حوراء جواد عبود، ٢٠٢٤/٧/١، ثنائية المركز والهامش في رواية ارتطام لم يسمع له دوي لبثينة العيسى، مجلة لارك، المجلد ١٦-العدد ٣-الجزء ٢. <https://doi.org/10.31185/lark.3624>
- فرج، د.محمد سعيد ، ١٩٨٩ ، البناء الاجتماعي والشخصية، دار المعرفة الجامعية ، الاسكندرية.
- صالح ، قاسم حسين (١٩٨٨) . الشخصية بين التنظير والقياس ، كلية الآداب ، جامعة بغداد ، مطبعة التعليم العالي – بغداد .
- ثامر، فاضل، ٢٠١٢ ، شعر الحداثة من بنية التماسك الى فضاء التشظي، دار الثقافة والنشر، دمشق، سوريا .

האנגליים

- Ammiel Alcalay , 1996 , keys to the garden : new Israeli writing , Sanfrancisco: City Lights Books.
- Anderson,H.Charles,1974, toward Anew sociology, Irwin- Dorsey- international / London-England.
- Sorrel . Kerbel. 2003 Jewish writers of twentieth Century. New York : Fitzroy Dearborn.

מקורות בערבית לאנגלית:

- Ibrahim, Issa, 2009, The Quranic Miracle in Dealing with the Human Psyche, Dar- Al-Ma'mun, 1st Edition.
- Erich Fromm, 1989, Man Between Essence and Appearance, translated by Saad Zahran, Alam Al-Ma'rifah, Issue 140.
- Al-Jassem, Abbas Abdul, 2005, Beyond Narrative, Beyond the Novel, Dar Al-Shu'un Al-Thaqafiyah Al-'Ammah, 1st Edition, Baghdad.
- Ahmed, Dr. Suhair, 2003, The Psychology of Personality, Alexandria Center for Books, Egypt.
- Al-Khalidi, Adib, 1976, The Psychology of the Mentally Gifted, Dar Al-Salam, Baghdad, 2nd Edition.
- Abu Zaid, Dr. Ibrahim Ahmed, 1987, The Psychology of the Self and Adjustment, Dar Al-Ma'rifah Al-Jami'iyah, Alexandria.
- Al-Maliki, Ali Abdul Rahim Karim, 2007, The Duality of Self and Other in Al-Sayyab's Poetry, Master's Thesis, College of Education, University of Babylon.
- Al-Aqili, Jaafar Najm Nasr, 2005, Sociology of Self and Other in Arab-Islamic Culture (An Analytical Study), PhD dissertation, College of Arts, University of Baghdad.

- Abdul-Azim, Rasha Abdul-Hassan, 2013, Self and Other in the Poetry of Abdul-Wahhab Al-Bayati, Master's thesis, College of Arts, University of Al-Qadisiyah.
- Ali Hussein, Dalal, and Hawraa Jawad Aboud, 1/7/2024, The Dichotomy of Center and Periphery in Buthaina Al-Essa's Novel "A Collision That Made No Echo," Lark Journal, Volume 16, Issue 3, Part 2. <https://doi.org/10.31185/lark.3624>
- Badawi, Dr. Ahmed Zaki, 1977, Dictionary of Social Science Terms, Library of Lebanon, Beirut.
- Faraj, Dr. Muhammad Saeed, 1989, Social Structure and Personality, Dar Al-Ma'rifa Al-Jami'iyah, Alexandria.
- Kourieh, Yaqoub Yousef, 1989, "The Jews of Iraq: Their History, Conditions, and Emigration," Al-Ahliya for Publishing and Distribution, Amman.
- Saeed, Edward, 1999, The Pen and the Sword, trans. Tawfiq Al-Asadi, Dar Kanaan, Damascus, 2nd ed.
- Saleh, Qasim Hussein (1988). Personality Between Theory and Measurement, College of Arts, University of Baghdad, Higher Education Press – Baghdad.
- Thamer, Fadel, 2012, Modernist Poetry: From a Cohesive Structure to a Fragmented Space, Dar Al-Thaqafa wa Al-Nashr, Damascus, Syria.
- Wallace, Ruth, and Alson Wolf, 2012, Contemporary Theory in Sociology, translated by Dr. Muhammad Abdul Karim Al-Hourani, Dar Al-Majdalawi, Jordan.
- Yaqoub, Ibrahim (1992). The Concept of Self in Adolescence (Its Dimensions and Differences in Gender and Educational Level): A Field Study, Yarmouk Research Journal, Humanities and Social Sciences Series, Vol. 8, No. 4.
- Zahran, Dr. Hamed Abdel Salam, 1977, Social Psychology, Alam Al-Kutub, Cairo.
- Zeitlin, Irving, 1989, Contemporary Theory in Sociology, translated by Dr. Muhammad Awda and Dr. Ibrahim Othman, That Al-Salasil for Publishing and Distribution, Kuwait.